

ODRAZ EVROPSKÉ HUMANISTICKÉ BIBLISTIKY V NOVOZÁKONNÍCH PŘEKLADECH 16. STOLETÍ V ČECHÁCH A VE SLOVINSKU

Úvod

Kulturně historická situace Českých zemí a Slovinska v průběhu 16. století nabízí překvapivě mnoho styčných bodů pro srovnání. Obě území zažívají v této době mohutný reformační vzmach, obě specifickým způsobem absorbují myšlenky humanistického proudu, obě jsou nuceny se vyrovnávat s nástupem rekatolizační politiky habsburského domu, zejména Ferdinanda I. a poté jeho syna Maxmiliána.

Specifičnost projevů reformace a humanistických myšlenek v Čechách a Slovinsku je dána geograficko politickým postavením obou zemí – ani jedna z nich není centrem těchto proudů, zeměpisně jsou položeny spíše na okraj, zejména v případě humanistického myšlenkového hnutí. Tato skutečnost se projevuje v skromnějších projevech humanistického myšlení a v jejich výrazném ozvláštění místním duchem.

Vhodně si tuto tezi můžeme demonstrovat na vlivech humanisticko-reformačního proudu soudobé evropské biblistiky na překlady Nového zákona (dále NZ) v Čechách a ve Slovinsku, tedy na *Nový zákon* Jana Blahoslava (1564) a *Novi Testament* Primože Trubarja (1555–1577).¹

Připomeňme si, že tehdejší evropský biblistický proud v sobě zahrnoval vliv humanistické vědy a reformačního nadšení. Věda razila snahu dobrot se ke kořenům zkoumaného problému a řešit vědecké otázky přímo u pramene, tedy překládat *Písmo* přímo z hebrejštiny a řečtiny. Reformace soustředila pozornost věřících k *Bibli* jako základnímu pramenu křesťan-

¹ Primož Trubar v rozmezí let 1555 – 1577 postupně Nový zákon po částech překládal a vydával, a to v tomto chronologickém pořadí: *Ta evangeli svetiga Matevža* 1555, *Ta prvi dejl tiga Noviga Testamenta* 1557 (čtyři evangelia a Skutky apoštolské), *Ta drugi dejl tiga Noviga Testamenta* 1560 (pouze epištola Římanům), *Svetiga Pavla ta dva lista h tim Korintarjem inu h tim Galatarjem* 1561, *Svetiga Pavla listuvi* 1567 (všechny Pavlovy epištoly), *Noviga Testamenta posledni dejl* 1577 (obecné epištoly a Zjevení sv. Jana). Celý NZ vyšel v opraveném vydání roku 1582 pod názvem *Ta celi Novi Testament*.

ského života a usilovala o její srozumitelnost a o co největší rozšíření mezi lidmi. Osobností, která v sobě spojila tyto proudy a stala se zakladatelem kritického překladu Bible, byl nizozemský učenec Erasmus Rotterdamský. Na základě dochovaných rukopisů řeckého *Nového zákona* znovu kriticky přeložil do latiny a překročil tak stín jediného uznávaného latinského překladu – Jeronýmovy Vulgáty. Roku 1516 vyšlo v Basileji Erasmovo *Novum instrumentum omne*, řecko-latinský Nový zákon. Tím byl položen základní kámen jak k dalším latinským překladům a revizím řeckého textu, tak i k překladům do národních jazyků, které se snažily víceméně k originálnímu řeckému textu přihlížet. Zdůrazněme zde význam reformačního Lutherova překladu Bible², který byl prvním z těchto kritických překladů do národního (německého) jazyka a zapůsobil jako mocný popud k překladům jak mezi jinojazyčnými luterány, tak mezi středoevropskými protestanty vůbec.

1. Problematika překladu z původních jazyků

Jak Trubarův, tak Blahoslavův překlad se ve svých prvních vydáních hlásí k humanistické překladatelské metodě – tedy k překladu z nejpůvodnějšího, řeckého, pramene. Blahoslavův Nový zákon tuto skutečnost lapidárně oznamuje v titulu *Nový zákon z jazyka řeckého do češtiny přeložený* (1564). Primož Trubar řečtinu jako pramen uvádí v předmluvě první vydané části NZ, totiž v *Ta evangeli svetiga Matevža* (1555),³ a dále mluví o překladech latinském, německém, italském, a o (latinském) překladu Erasmově s Annotaniones, které byly užívány pro srovnání.

Pozoruhodné je, že v dalších vydáních jak Blahoslavova NZ (1568), tak v dalším dílu slovinského NZ (*Ta prvi dejl Noviga Testamenta*, 1557) už není řecký pramen tak zdůrazňován: V názvu Blahoslavova překladu je vypuštěno z *jazyka řeckého* a titul tedy zní *Nový Zákon v nově do češtiny přeložený*. Primož Trubar při vyjmenovávání pramenů k překladu v předmluvě *řecký pramen* zcela opomíjí a uvádí jen *dva latinské, dva německé, jeden italský Nový zákon a ještě chorvatskou mešní knihu, která byla před*

---

² Poprvé vyšel Lutherův překlad Bible roku 1522 ve Wittemberku.

³ H drugimu vam povejmo, de mi v le-tim našim prevračenu smo veden imejli pred sebo ta pravi studenec tiga noviga testamenta, kir je grški pisan... (Predgovor v *Ta evangeli svetiga Matevža*; otištěno v *Trubarjevo berilo* (viz lit., s. 14).

nedávnm vytištěna v *Benátkách latinskými písmeny*.⁴ Dokonce v přemluvě přiznává, že „řecky neumí dobře číst“⁵. Vysvětlení pro tyto změny je možné najít v kritických analýzách obou děl, které zkoumaly poměr překladů k řeckému prameni či k pramenům jiným.

Zásadní studie zkoumající vztah Blahoslavova překladu k textu původnímu je dílem Jaroslava Konopáska.⁶ Ten díky pečlivé textové kritice odhalil pramen překladu v tzv. Barbirianě, řecko-latinském vydání Nového zákona, které vyšlo roku 1559 v Basileji. Specifikou tohoto vydání je fakt, že zde byly (zřejmě tiskařovým nedopatřením) zkomponovány dva nesourodé texty: řecký NZ připravený neznámým autorem a latinský kritický překlad NZ Theodora Bezy, švýcarského reformátora a vynikajícího biblisty, který ale vycházel z jiné řecké předlohy, než byla ta k jeho latinskému překladu připojená. Na základě srovnání Blahoslavova textu s touto řeckou předlohou, s latinským Bezovým překladem a s Vulgátou došel Konopásek k závěru, že základním textem pro český překlad byl Bezův latinský NZ, který byl konfrontován s řeckým textem a Vulgátou. Dokladem jsou mu zejména hojná místa, kde se Blahoslav v překladu držel latinského Barbiriova textu proti řeckému znění i proti vulgátnímu překladu. To, že byl Blahoslav schopen Bezův text kriticky srovnávat s řečtinou, dokládá několik míst, v jejichž překladu se držel přímo řeckého pramenu, zejména v překladu českých minulých přechodníků, které tvořil podle tvarů řeckých i tam, kde měla latina přechodník přítomný či participiální vazbu postrádala. Důvod, proč Blahoslav měl jako základní pramen text latinský, byť jeden z nejlepších své doby, vidí Konopásek zejména v Blahoslavově nedostatečné znalosti řečtiny, která nebyla natolik dobrá, aby si mohl Blahoslav dovolit zcela samostatný překlad přímo z originálu. Tato skutečnost je Konopáskem doložena právě na těch místech, kde se Blahoslav přidržel Bezy, ačkoliv se ten od řeckého textu odchýlil. Byl-li Blahoslavovým základním pramenem pramen latinský, nabízí se nám otázka, proč je v titulu prvního vydání NZ uveden onen *jazyk řecký*. Není nutné zde Blahoslava podezírat z nepoctivosti vůči čtenáři – lépe, když si uvědomíme, jaké bylo dobové chápání vědecké práce. Blahoslav se svým překladem řeckému

4 Viz *Trubarjevo berilo*, s. 26.

5 V německé přemluvě Trubar píše: „Ich kenne kein Hebreischen Buchstaben, Griechisch kann nicht wohl lesen...“ (slovenský překlad též viz *Trubarjevo berilo* s. 22), v dopise H. Bullingerovi z 13. 8. 1559 pak Trubar otevřeně konstatuje: „ich der weder Hebreisch noch Griechisch kann (*Rajhman, Pisma*, s. 23).

6 Konopásek, J.: *Řeckolatinská předloha Blahoslavova Nového Zákona*, Praha 1932.

pramenu skutečně maximálně přiblížil – jednak tím, že použil podle něj nejuvěrnější latinský překlad své doby, jednak tím, že byl schopen s řeckým textem srovnávat a na některých místech opravit. To, že o překladu z řečtiny není v titulu druhého vydání zmínka, může ovšem naznačovat, že tuto informaci pokládal Blahoslav za přeci jen nepřesnou a raději ji v dalším vydání neuváděl.

Jak jsme uvedli už výše, podobný rozpor se objevuje i v předmluvách první a druhé vydané části Trubarova NZ. Poměrem Trubarova překladu k pramenům se zabýval mezi prvními např. Ivan Grafenauer,⁷ jednou z posledních studií na toto téma je práce Franceho Rozmana.⁸ Závěr těchto zkoumání je jednoznačný: základním pramenem pro Trubara byl Lutherův německý překlad, od něhož se odchýlil jen minimálně. Používání Vulgaty, Erasmova latinského překladu i italského NZ je pravděpodobné, neboť Trubar tyto jazyky skutečně ovládal, ovšem na samotném slovinském textu se nijak neodrazilo. Problematiku možných lexikálních přejímek ze soudobého českého biblického překladu podrobně zpracoval Václav Burian, na jehož studii tímto odkazují.⁹

Proč Trubar uváděl jako jeden z pramenů řečtinu, ačkoliv v předmluvě k druhému dílu svou znalost řečtiny popírá, se můžeme jen dohadovat. Jedním z důvodů zřejmě bude Trubarova oprávněná důvěra v přesnost Lutherova překladu, který byl z řečtiny převeden skutečně kvalitně. Ivan Grund přidává tezi o vlivu ctižádostivého Petra Paula Vergeria, který s Trubarem na překladu Matoušova evangelia částečně spolupracoval a předpokládal, že informace o původnosti překladu zvýší prestiž díla. Nelze pominout ani skutečnost, že Vergerius, který řecky číst uměl, porovnal zřejmě těsně před tiskem Trubarův překlad s řeckým originálem.¹⁰ Žádné zásadní změny v něm pravděpodobně neprovedl, ale Trubarovi toto mohlo stačit jako důkaz, že je jeho překlad řečtině blízký, a tak tuto skutečnost uvedl do před-

⁷ Grafenauer, I.: *O Trubarjevem prevodu evangelijev*, Dom in svet 23/1914, s. 297–303.

⁸ Rozman, F.: *Kako je Trubar prevajal Sveto pismo Nove zaveze?*, Bogoslovni vestnik, št. 3, let. 46/1986, s. 227–240.

⁹ Burian, V.: *Po stopách češství a české knihy v starším slovinském písemnictví*, Slavia, roč. 8/1929–1930, Praha, s. 54–75.

¹⁰ Viz dopis P. P. Vergeria Kryštofovi, vévodovi württemberskému, ze dne 13. 7. 1555 (otisk v Kausler, Eduard v., *Briefvechsel zw. Christian Herzog von Württemberg und P. P. Vergerius, Stuttgart 1885*).

mluvy. Na dalších dílech NZ již Vergerius nespolupracoval a Trubar neměl dále důvod řecký pramen zmiňovat.

Ani jeden z novozákonních překladů tedy není přeložen přímo a jen z řeckých originálních textů, ačkoliv je řečtina jako pramen v jejich prvních vydáních zmiňována.

2. Problém vzdělání překladatelů

Tato skutečnost dobře vypovídá o problematice vzdělání v okrajových oblastech evropského humanismu. Ani Čechy, ani Slovinsko nenabízely v první polovině 16. století takovou vzdělávací instituci, která by byla schopna připravit kvalitní biblisty. K tomu ještě obě kulturní komunity, ve kterých Blahoslav i Trubar vyrůstali, (tedy Jednota bratrská a slovinské katolické kněžské prostředí) měly ke vzdělanosti rozpačité a nedůsledný přístup. Blahoslav i Trubar byli ve svém prostředí velkými výjimkami, neboť oba dva studovali a pobývali několik let v cizině, a právě tam dosáhli slušných jazykových znalostí a načerpali základy humanistické vzdělanosti. Takto nabyté vědomosti ale již neměli možnost dále rozšiřovat, neboť ani jednomu z nich nebylo dopřáno navštěvovat některou ze skutečně prestižních humanistických univerzit té doby, jaké byly například v Paříži, Norimberku či Basileji. Brzy byli odvoláni do praktické církevní služby a další vědomosti už mohli čerpat jen útržkovitě, jak jim dovozovalo jejich značné pracovní vytížení. Jejich vzdělání, ač bylo mezi jejich souvěrci neobvyklé, ještě stále nedosahovalo ideálu humanistického biblisty, který měl být *homo trilinguis* tedy člověk mocný tří základních biblických jazyků: latiny, řečtiny a hebrejštiny.

3. Význam obou novozákonních překladů pro českou a slovinskou kulturu

Význam Trubarova a Blahoslavova překladu NZ pro české a slovinské kulturní, literární a jazykové prostředí je výjimečný. Dopady jsou pochopitelně různé v souvislosti s rozdílnou kulturní situací obou oblastí.

Jedinečnost Blahoslavova NZ spočívá ve snaze naplnit humanistický ideál překladu z původního pramene – přitom ovšem navazuje na dvěstěletou tradici překladu Písma do českého jazyka. K zásadě přesnosti překladu z původního originálu přidává Jan Blahoslav zásadu jasnosti, srozumitelnosti

a kultivovanosti textu. Svým překladem vytváří jazykově příkladný text, který se pak stává vzorem pro překladatele *Kralické bible* a nakonec základem pro počátky kodifikace spisovného českého jazyka v průběhu 19. století.

Překlad Primože Trubara je třetím tiskem vydaným ve slovinštině a zakládá tak nejen tradici slovinských biblických překladů, ale zároveň slovinské písemnictví vůbec. Překladatel Trubar se potýká s mnohem většími problémy než Blahoslav – slovinská biblická a liturgická terminologie není nikde zapsána (i když částečně v mluvené formě jistě existuje, neboť již v době počátků Trubarovy kněžské činnosti se v kostelích na slovinském území běžně slovinsky kázalo), hledá se vhodná grafická forma pro zápis slovinštiny a vhodný dialekt slovinštiny, který by byl srozumitelný na celém území. Není divu, že požadavky humanistické biblistiky přicházejí při těchto těžkostech poněkud zkrátka. Trubarův překlad zahajuje tradici spisovné slovinštiny, kterou pak úspěšně rozvíjejí jeho pokračovatelé Dalmatin a Bohorič a která je základem konstituce moderní spisovné slovinštiny.

4. Závěr

Český Blahoslavův a slovinský Trubarův překlad Nového zákona dobře ukazují snahu reflektovat proud soudobé humanistické biblistiky, zároveň však naznačují problémy a specifika kulturního prostředí Čech a Slovinska jako periferie humanistického hnutí. Význam těchto překladů je pro národní literaturu obou zemí jedinečný, oba překlady Nového zákona jsou zásadními díly z hlediska jazykového i kulturního.

Další použitá literatura:

ELZE, T.: Primus Trubars Briefe, Tübingen 1897.

Týž, Die slowenischen protestantischen Bibelbücher des XVI. Jahrhunderts, in: Jahrbuch für die Geschichte des Protestantismus in Oesterreich, Wien/Leipzig 1895, s. 117–175.

JANÁČEK, J.: Jan Blahoslav, Praha 1966.

Kol. aut.: Gramatika česká Jana Blahoslava, Brno 1991.

KYAS, V.: Česká bible, Praha 1997.

POGAČNIK, J.: Delo slovenskih protestantskih piscev v literarni zgodovini, in III. Trubarjev zbornik, Ljubljana 1996, s. 63–72.

RAJHMAN, J.: Pisma Primoža Trubara, Ljubljana 1986.

ROZMAN, F.: Svetopisemske osnove, Ljubljana 1992.

RUPEL, M.: Primož Trubar: Življenje in delo, Ljubljana 1962.

Slovenski protestantski pisci, ed. Mirko Rupel, Ljubljana 1934.

SOUČEK, J. B., Blahoslavův Nový zákon, in Křesťanská revue 1964, s. 107–111.

Trubarjevo berilo, ed. Jože Javoršek, Trst 1986.

WOLLMAN F.: Slovesnost Slovanů, Praha 1928.